

مجموعه مقالات

چهارمین همایش کتابداران سازمان برنامه و بودجه

همدان ۳۰ تیر تا ۱ مرداد ۱۳۷۷

برگزارکنندگان:

مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات سازمان برنامه و بودجه استان همدان

همایش کتابداران سازمان برنامه و بودجه (چهارمین: ۱۳۷۷: همدان)

مجموعه مقالات چهارمین همایش کتابداران سازمان برنامه و بودجه، همدان، ۳۰ تیر تا ۱ مرداد ۱۳۷۷. - تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، ۱۳۷۷.

۱۳۲ ص.: جدول -. (انتشارات سازمان برنامه و بودجه؛ ۷۷/۰۰/۸۵)

ISBN 964-425-119-9

برگزارکنندگان: مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات؛ سازمان برنامه و بودجه استان همدان.

عنوان قبلی همایش: سمینار کتابداران سازمان برنامه و بودجه

۱. کتابداری - کنگره‌ها. ۲. اطلاع‌رسانی - کنگره‌ها. ۳. مرکز آمار ایران - پایگاه‌های اطلاعاتی. ۴. کتابخانه‌ها - ایران - همکاریها. ۵. کتابخانه‌های الکترونیکی. ۶. کتابخانه‌ها - خودکاری. الف. سازمان برنامه و بودجه. مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات. ب. سازمان برنامه و بودجه استان همدان. ج. عنوان

۱۳۷۷ ۸۱۷/۵/۶۷۲ Z

ISBN 964-425-119-9

شابک ۹۶۴-۴۲۵-۱۱۹-۹

مجموعه مقالات چهارمین همایش کتابداران سازمان برنامه و بودجه، همدان،

۳۰ تیر تا ۱ مرداد ۱۳۷۷

تهیه‌کننده: مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات

ناشر: سازمان برنامه و بودجه. مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات

چاپ اول: ۲۰۰ نسخه، ۱۳۷۷

قیمت: ۳۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه زحل چاپ

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

بازنگری در کارکردهای کتابخانه‌های تخصصی و سازگاری با محیط اطلاعاتی جدید

دکتر رحمت الله فتاحی

استادیار گروه کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه فردوسی مشهد

چکیده

محیط کتابخانه‌ها و مراکز اسناد همواره در حال تغییر و تحول است و در این میان، فن آوری اطلاعات بیشترین تأثیر را بر کارکردهای کتابخانه‌ها دارد. به موازات این تحولات و حتی پیش از آن، کتابخانه‌ها باید به منظور سازگار کردن خود با محیط اطلاعاتی جدید و ارائه خدمات سودمندتر، به بازنگری در نکت‌نک کارکردهای خود بپردازند. بازنگری فرایندی است منظم که در چارچوبی مشخص، براساس اصولی خاص، و با توجه به امکانات و شرایط جدید انجام می‌گیرد. همه کتابداران به ویژه مدیران بخشهای مختلف کتابخانه، می‌توانند با طرح سؤالاتی که در ذهن دارند در فرایند بازنگری شرکت کنند.

مقدمه

با ورود رایانه‌ها و فن‌آوریهای نوین به عرصه کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع رسانی، به ویژه کتابخانه‌های تخصصی، تغییرات و تحولات زیادی در این مراکز پدید آمده و نیز پدید خواهد آمد. کتابخانه‌های تخصصی از جمله نخستین کتابخانه‌هایی به شمار می‌روند که جلوتر از انواع کتابخانه‌های دیگر از فرآورده‌های فن آوری جدید استفاده کرده و تحت تأثیر آن قرار گرفته‌اند. از این رو، لازم است تا مدیران و کارکنان کتابخانه‌های تخصصی به منظور سازگاری با شرایط جدید و با هدف بینه کردن امور و استفاده بهتر از امکانات و نیز صرفه‌جویی در منابع به بازنگری در همه زمینه‌ها به ویژه کارکردهای کتابخانه تخصصی بپردازند.

مقاله حاضر تلاش دارد تا ضمن شناسایی زمینه‌های تأثیر فن‌آوری جدید بر کار کتابخانه‌ها و کتابداران، راهکارهای مناسب را برای بازنگری در کارکردهای کتابخانه و سازگار کردن آن با شرایط جدید ارائه دهد، تا از آن طریق در کتابخانه‌ها پویایی به وجود آمده و ارائه خدمات بهتر موجب رضایت بیشتر کاربران شود. اعتقاد نگارنده بر آن است که چنانچه کتابخانه‌ها به بازنگری در کارکردهای خود نپردازند، این امر موجب افت خدمات کتابخانه شده و نهایتاً به کاهش مراجعه استفاده‌کنندگان به این مراکز خواهد انجامید.

برپای چنين همایشها و تبادل نظر میان کتابداران سازمان برنامه و بودجه، می‌تواند راه را برای بازنگری در کارکردهای کتابخانه‌های این سازمان و سازگاری با محیط اطلاعاتی جدید هموار سازد. خوشبختانه در چند همایش گذشته کتابداران سازمان برنامه و بودجه مباحثی را مطرح ساخته‌اند که زمینه لازم را برای درک اهمیت بازنگری در کارکردها فراهم آورده است.

تحولات فن‌آوری اطلاعات و پیدایش محیط اطلاعاتی جدید

پیش از گفتگو درباره فرایند بازنگری، لازم است با تحولاتی که ناشی از ورود فن‌آوری نوین به عرصه کتابخانه‌ها و مراکز اسناد آشنا شویم. در مورد تأثیر فن‌آوری جدید یعنی رایانه‌ها و شبکه‌ها بر کار کتابخانه‌ها، تاکنون مطالب زیادی از دیدگاههای مختلف عنوان شده است و کتابداران ایرانی نیز کم و بیش با این مفهوم آشنا شده‌اند. تأکید این مقاله بیشتر بر زمینه‌های عملی تأثیر فن‌آوری اطلاعات است که باید هنگام بازنگری کارکردهای کتابخانه مورد توجه قرار گیرد. آنچه در زیر می‌آید ممکن است در حال حاضر در برخی کتابخانه‌های ایران اتفاق نیفتاده باشد و برای برخی ملموس نباشد، اما یک اصل را نباید از نظر دور داشت و آن این است که فن‌آوری جدید همه جنبه‌ها و کارکردها در هر نوع کتابخانه‌ای را تحت تأثیر قرار می‌دهد و خواهد داد. به تدریج سرعت ورود و استفاده از فن‌آوری بیشتر می‌شود و به جرأت می‌توان گفت تا حداکثر یک دهه دیگر، تمام کتابخانه‌های کشور و به ویژه کتابخانه‌های تخصصی از همه امکانات فن‌آوری جدید استفاده خواهند کرد.

به طور کلی فن‌آوری جدید موجب تحول در چرخه تولید، گردش، فراهم‌آوری، سازماندهی، بازیابی و دسترسی به اطلاعات شده است. کارکردهای کتابخانه هم در همین چرخه قرار می‌گیرند. بنابراین، کتابخانه‌ها از واحدهای اصلی به شمار می‌روند که مستقیماً تحت تأثیر فن‌آوری جدید قرار دارند.

از این رو، کتابخانه‌های سازمان برنامه و بودجه به عنوان کتابخانه‌های تخصصی نیز فارغ از این تأثیر نخواهند بود و ناچار خواهند بود که دیر یا زود در کارکردهای خود تجدیدنظر کنند. از دست دادن زمان در این راه مساوی است با منفی‌گرایی و درجا زدن در دنیای متحول امروزی، نتیجه این درجا زدن هم عدم ارائه خدمات مفید و مؤثر به مدیران و کارشناسان سازمان برنامه و نهایتاً عدم انجام امور در سازمان برنامه به نحو احسن است. سرانجام، عدم موفقیت سازمان برنامه و بودجه یعنی عدم فراهم شدن بستر لازم برای رشد و توسعه کشور، زیرا سازمان برنامه و بودجه نقش بسیار مهمی در برنامه‌های اقتصادی و اجتماعی کشور دارد.

اکنون بی‌مناسبت نیست زمینه‌های تأثیر فن‌آوری جدید را بر کارکردهای کتابخانه‌ها مرور کنیم تا پیش‌درآمدی برای بازنگریها باشد:

۱. فراهم‌آوری مواد و منابع اطلاعاتی

یکی از ویژگیهای مجموعه منابع کتابخانه‌های امروزی آن است که منابعی در اشکال مختلف چاپی، دیداری - شنیداری، میکروفرمی، الکترونیکی و غیره در بردارند. حتی می‌توان یک منبع واحد را به چند شکل در اختیار داشت. امروزه به تدریج نوع مواد کتابخانه‌ای در حال دگرگونی است و همان‌گونه که مشاهده می‌شود به تدریج منابع اطلاعاتی به شکل الکترونیکی و چند رسانه‌ای منتشر می‌شوند. اکنون بخش عمده‌ای از منابع اطلاعاتی به ویژه نتایج طرحهای پژوهشی، گزارشهای دولتی، نشریه‌های ادواری، منابع مرجع به ویژه مقاله‌نامه‌ها، چکیده‌ها، اطلسها، واژه‌نامه‌ها، آمارنامه‌ها و مانند آنها به شکل الکترونیکی به صورت 'دیسکت' و 'سی.دی.رام' و یا به صورت پیوسته خط یعنی مستقیماً از طریق شبکه‌ها قابل دسترس هستند. برای مثال، واژه‌نامه معروف آکسفورد و واژه‌نامه آریانپور اکنون به شکل الکترونیکی در دسترس می‌باشند. همچنین دایرةالمعارف بریتانیکا به صورت پیوسته یعنی از طریق تماس شبکه‌ای برای افرادی که هزینه اشتراک را پرداخت می‌کنند قابل دسترس است. همان‌گونه که می‌دانید بسیاری از مواد و منابع اطلاعات دیگر به شکل چاپی منتشر نخواهند شد. نگاهی به کتاب راهنمای نشریات ادواری یعنی اولریخ^۱ نشان می‌دهد که روزه‌روز بر تعداد مجلات الکترونیکی افزوده می‌شود. افزون بر این موارد، وجود اطلاعات انواع سازمانهای دولتی و پژوهشی در اینترنت و گزارشهای فعالیتها و

1. Ulrich

پژوهشهای آنها امکان بسیار خوبی است که می‌تواند به راحتی در اختیار کارشناسان سازمان برنامه و بودجه باشد.

روز به روز بر تعداد آگهیهای تبلیغاتی در روزنامه‌ها و مجلات برای فروش مواد الکترونیکی افزوده می‌شود. وجود تعداد بسیاری از غرفه‌های اطلاع‌رسانی در نمایشگاههای کتاب به ویژه نمایشگاه کتاب تهران در خرداد سال جاری حاکی از تحول در منابع اطلاعاتی و تحول در راههای فراهم آوردن و تهیه منابع است. اکنون فهرست انتشارات بسیاری از ناشران مهم بر روی دیسکهای فشرده یا از طریق اینترنت در اختیار بخشهای سفارشات کتابخانه‌ها می‌باشد. از این رو، با سرعت و هزینه کمتر می‌توان اقدام به سفارش منابع کرد. به علاوه، در اختیار داشتن چنین امکانات رایانه‌ای برای سفارشات تأثیر مستقیمی بر تعداد کارکنان، دقت و کیفیت کار آنها و هزینه‌های مربوط می‌گذارد.

علاوه بر موارد فوق، دسترسی مستقیم استفاده‌کنندگان نهایی یعنی اعضای کتابخانه به منابع اطلاعاتی از طریق امکانات رایانه‌ای، اینترنت و یا شبکه‌های دیگر موجب می‌شود که خود استفاده‌کنندگان بخشی از نیازهای خود را برآورده سازند. به عبارت دیگر، دسترسی مراجعان به منابع اطلاعاتی از چهار دیواری کتابخانه‌ها فراتر می‌رود و هر فرد به راحتی می‌تواند به منابع سایر کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی دسترسی داشته باشد و به ندرت برای درخواست و سفارش منابع به بخش سفارشات کتابخانه مراجعه کند. بنابراین، وجود منابع جدید الکترونیکی و راههای تازه در دسترسی به منابع، روال امور در بخش سفارشات را متحول می‌سازد.

۲. ورود اطلاعات

یکی دیگر از تحولاتی که نظامهای رایانه‌ای با خود به همراه آورده‌اند آن است که ورود اطلاعات در قالب یا فرمت خاصی صورت می‌گیرد که اصطلاحاً به آن فرمت مارک می‌گویند. کار با این فرمت که موجب تسهیل ورود اطلاعات و تبادل اطلاعات میان دو یا چند نظام می‌شود به مهارت فراوانی نیاز دارد. استفاده از قالب مارک مستلزم استانداردهای جدید در ورود اطلاعات است و لازم است اطلاعات کتابشناختی فهرستبرگه‌های سنتی با تغییراتی خاص و به شیوه‌ای مشخص وارد نظام رایانه‌ای شود.

با در اختیار داشتن منابع جدید مانند سی.دی.رام کتابشناسی ملی ایران که در واقع اطلاعات

همه دوره‌های کتابشناسی ملی جدید را با ۸۵ هزار عنوان در بردارد و یا سی.دی.رایمهای کتابخانه کنگره^۱ که اطلاعات کتابشناختی میلیونها کتاب را دربردارند و یا اتصال مستقیم به شبکه‌های کتابشناختی مثل OCLC به راحتی می‌توان اطلاعات منابع را وارد نظام رایانه‌ای کتابخانه کرد و ورود اطلاعات را با سرعت بیشتر و دقت بیشتر و یکدستی بیشتر با سایر کتابخانه‌ها انجام داد. در عین حال، اگرچه ورود اطلاعات توأم با دقت زیاد است اما هرگونه خطا مثل اشتباه تایی در ورود اطلاعات یا جابه‌جا شدن اطلاعات فیلدها در نظامهای رایانه‌ای موجب بازیابی اطلاعات نامربوط یا عدم بازیابی اطلاعات می‌شود. نتیجه آنکه، حتی ماشین‌نویسان ساده هم باید از مهارت رایانه‌ای برخوردار باشند. در مجموع، کنترل کیفی اطلاعات وارد شده یکی از اموری است که باید مورد توجه قرار گرفته و فرد یا افراد خاصی مسئول این کار می‌شوند.

افزون بر اطلاعات کتابشناختی، اطلاعات آماده دیگری نیز همچون سرعنوانهای موضوعی و فهرست مستند اسامی مشاهیر و مؤلفان (چه فارسی و چه انگلیسی) به شکل الکترونیکی روی دیسک یا سی.دی.رام موجود است و به راحتی می‌توان آنها را وارد نظام رایانه‌ای کتابخانه نمود و مورد استفاده قرار داد.

۳. سازماندهی و انباشت اطلاعات

همان‌گونه که می‌دانیم، استفاده از روشها و نظامهای دستی و ستی نمی‌تواند نیازهای کتابخانه‌ها را از نظر سازماندهی و ذخیره اطلاعات برآورده سازد.

اکنون همه کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی در کشورهای پیشرفته و بسیاری از کتابخانه‌ها در کشورهای در حال رشد از نظامهای رایانه‌ای برای سازماندهی و انباشت اطلاعات خود استفاده می‌کنند. استفاده از این نظامها مستلزم تجهیزات خاص خود و مهارتهای لازم است. پیاده کردن نظامهای رایانه‌ای، افراد و متخصصان رایانه‌ای را به همراه خود به صحنه کتابخانه‌ها می‌آورد و راهکارهای جدیدی را برای سازماندهی مواد مطرح می‌سازد. بسیاری از کتابداران باید مهارت لازم برای استفاده از این امکانات را فراگیرند.

یکی از تحولات فن آوری اطلاعات آن است که امروزه برخلاف گذشته امکان تهیه اطلاعات کتابشناختی فهرست‌نویسی شده و سازماندهی شده برای کتابخانه‌ها وجود دارد و این امر بر کارکرد

سازماندهی مواد کتابخانه تأثیر زیادی دارد. وجود اطلاعات سازماندهی شده، یعنی اطلاعات کتابشناختی کتابها، پایان‌نامه‌ها، نشریات ادواری، مقاله‌ها و غیره، بسیاری از کتابخانه‌ها را تا اندازه زیاد از کار وقت‌گیر و پرهزینه فهرست‌نویسی و نمایه‌سازی بی‌نیاز کرده است. این اطلاعات به صورت دیسک فشرده (سی.دی.رام) و یا به صورت پیوسته و از طریق شبکه‌های کتابشناختی در اختیار است. همان‌گونه که گفته شد، اکنون کتابشناسی ملی ایران با حدود ۸۵۰۰۰ عنوان کتاب فهرست شده کمک بزرگی به کتابخانه محسوب می‌شود. به عبارت دیگر، تنها درصد کمی از کتابها نیاز به فهرست‌نویسی بنیادی خواهند داشت. بدیهی است با در اختیار داشتن این گونه منابع، کتابداران می‌توانند وقت و نیروی خود را صرف خدمات دیگری بنمایند. این تنها یک نمونه از تأثیر فن‌آوری بر کار سازماندهی اطلاعات است.

۴. دستیابی و دسترسی پذیری

مهمترین تحولی که در حال حاضر فن‌آوری اطلاعات به وجود آورده است افزایش توانمندی کاربران در دستیابی به اطلاعات یعنی یافتن و بازیابی اطلاعات و نیز افزایش دسترسی پذیری یعنی در اختیار گرفتن خود مدارک است. اکنون کاربران می‌توانند به مدد رایانه با سرعت و دقت بیشتری آثار موردنظر خود را جستجو کرده و بازیابی نمایند. رایانه شیوه‌های جدیدی را در جستجو و بازیابی اطلاعات مثل جستجوی کلید واژه‌ای، جستجو با استفاده از عملگرهای بول، کوتاه‌سازی، نزدیک‌بایی، جستجوی فرامتنی و غیره در اختیار گذارده است. افزون بر آن، با وجود نظامهای رایانه‌ای یکپارچه، که همه بخشهای کتابخانه را به هم متصل می‌کنند، هر کتابداری می‌تواند از طریق یک پایانه به اطلاعات فهرست‌نویسی، سفارشات، امانت، نشریات ادواری، و غیره دسترسی داشته باشد. به همین ترتیب مراجعان نیز می‌توانند در حد محدودی به اطلاعات برخی بخشهای مختلف دسترسی داشته باشند. مهمتر از اینها، دسترسی به اطلاعات کتابخانه‌های دیگر و مراکز اطلاع‌رسانی داخلی و خارجی به زودی، همچون کشورهای دیگر، از طریق شبکه‌های ملی و جهانی برای همگان امکانپذیر خواهد شد. به عبارت دیگر، نه تنها هر مراجعه‌کننده‌ای از طریق پایانه اطاق کار خود در سازمان برنامه و بودجه به اطلاعات کتابخانه‌های سازمان برنامه و بودجه دسترسی خواهد داشت، بلکه از طریق همان پایان به راحتی می‌تواند به اطلاعات سایر کتابخانه‌های داخلی و خارجی راه یافته و به جستجو بپردازد. این امکان نباید دور از واقعیت جلوه

کند. در بسیاری از کشورها این وضعیت به وجود آمده است. بنابراین، به زودی در ایران نیز این چنین خواهد شد.

امکان دوم، همان گونه که پیشتر اشاره شد، آن است که کاربران می توانند خود مستقیماً به منابعی که به شکل الکترونیکی در دیسکهای فشرده یا در نظامها و شبکه های ملی و بین المللی به ویژه اینترنت وجود دارد دسترسی داشته باشند و از آنها بهره جویند. این وضعیت به تدریج موجب آن شده است که کاربران بدون مراجعه به کتابخانه ها و بدون واسطه کتابداران بتوانند نیاز خود خود را برآورده سازند. به عنوان مثال، کارشناسان سازمان برنامه و بودجه با دسترسی مستقیم به شبکه ها، طبیعتاً کمتر به کتابخانه مراجعه خواهند کرد. این ویژگی را اصطلاحاً واسطه رهایی^۱ می گویند.

۵. خدمات اطلاع رسانی و تحویل مدارک

با پیشرفت فن آوری اطلاعات، زمینه های جدیدی برای گسترش خدمات کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی به وجود آمده است. خدماتی چون آگاهی رسانی جاری و ارسال فهرست مندرجات مجلات از طریق شبکه های داخلی (مثل تابلو اعلانات الکترونیکی)^۲، سفارش و دریافت فتوکپی مقاله به صورت مستقیم و توسط خود متقاضی از پایگاههای داده ها و مؤسساتی چون Uncover برای سفارش مستقیم فتوکپی مقاله از طریق شبکه آن مؤسسه و British Library Lending Division (BLLD)، در اختیار گذاردن امکان دسترسی مستقیم به شبکه بانکهای اطلاعاتی مثل DIALOG که بزرگترین مجموعه پایگاههای داده های کتابشناختی است و شامل نمایه نامه ها و چکیده نامه های مختلف از جمله چکیده نامه پایان نامه های دکترا در سطح جهان است را فراهم آورده اند. اما مهمترین خدمتی که کتابخانه های امروزی به ویژه کتابخانه های تخصصی و دانشگاهی ایجاد کرده اند خدمات تحویل مدرک^۳ است. این خدمت آنچه را که کاربر نیاز دارد از کتابخانه های دیگر داخلی و خارجی برای وی تهیه کرده و تحویل می دهد. برای مثال، چنانچه کاربری، به یک طرح عمرانی در یک کشور خاص و یا یک استاندارد معینی و یا یک گزارش پژوهشی نیاز داشته باشد، کافی است منبع یا منابع مورد نیاز خود را به کتابخانه اطلاع دهند تا آنها

1. Dis-Intermediation

2. Bulletin Board System (BBS)

3. Document Delivery Service

پس از تکمیل اطلاعات کتابشناختی و شناسایی راه تپیه آن، آنها را سفارش داده، دریافت کنند و تحویل متقاضی دهند. این کار موجب صرفه‌جویی فوق‌العاده زیادی در وقت متقاضی یا پژوهشگر می‌شود.

چه باید کرد؟

اکنون با توجه به آنچه در مورد تحولات محیط اطلاعاتی و تأثیر آن بر کارکردهای کتابخانه‌ها گفته شد، لازم است به شکلی اصولی به این پرسش پاسخ گفت که "چه باید کرد؟". همان‌گونه که از عنوان این مقاله برمی‌آید، پاسخ این است: بازنگری در همه امور به ویژه در کارکردهای کتابخانه. به عبارت دیگر، لازم است درباره هر آنچه که اکنون طبق روال عادی در کتابخانه انجام می‌دهیم، دوباره اندیشی کنیم و آنها را با توجه به شرایط و امکانات جدید مورد بررسی قرار دهیم. بازنگری در واقع نخستین قدم در برخورد با مسائل جاری است.

یکی از شیوه‌ها و راهبردهای اصولی که در جوامع پیشرفته مورد توجه است آن است که با ورود هر فرآورد و ظهور هر پدیده جدید، کتابخانه‌ها و مراکز اسناد فوراً شروع به بازنگری در ساختار، کارکردها و خدمات خود می‌کنند و تلاش می‌نمایند تا از آن طریق خود را با شرایط جدید سازگار کنند. با ورود رایانه‌ها و فن‌آوریهای جدید به حوزه کتابخانه‌ها در کشورهای پیشرفته، کتابداران اقدام به بررسی پیامدهای عینی و ضمنی آن کرده و راه‌حلهای جدیدی را آزمایش کرده و می‌کنند. حاصل آن تلاشها، که بسیاری از آنها در قالب طرحهای پژوهشی انجام گرفته، می‌تواند برای کتابداران ایرانی نیز سودمند باشد. مروری در نوشته‌ها و متون کتابداری در کشورهای پیشرفته می‌تواند اهمیت بازنگری را روشن سازد. در آن متون به بسیاری از واژه‌ها و اصطلاحات برمی‌خوریم که دلالت بر بازنگری در کارکردها در زمینه‌های گوناگون دارد، از آن جمله:

Reviewing, Revising, Redirecting, Restructuring, Redesigning.
Redefining, Revisiting, Reforming, Reorganizing, Restarting.
Rearrangement, Reshaping, Renaming, Renovating, Reconsidering,
Reconstructing, Recognizing.

در اینجا لازم می‌دانم از یکی از بهترین آثاری که به بازنگری کارکردها و خدمات کتابخانه می‌پردازد اشاره کنم. این اثر در سال ۱۹۹۲ توسط مایکل باکلند (Michael Buckland) با عنوان

Redesigning of Library Services: a Manifestato منتشر شده است و مورد استقبال و استفاده همه اندیشمندان کتابداری واقع شده است. جالب اینجاست که در این کتاب، بسیاری از اصطلاحات فوق به کار رفته است که خود دلیل برگزیده بودن زمینه های بازنگری است.

تعریف بازنگری

بازنگری یا تجدید نظر فرایندی است که طی آن، یک یا چند کارکرد جاری و یا آنچه در گذشته انجام می گرفته است، با توجه به شرایط جدید مورد بررسی و ارزیابی قرار می گیرد تا در مورد ادامه آن روند، ایجاد تغییر و تحول در آن، یا صرف نظر کردن از آن تصمیم گیری شود. بازنگری می تواند با هدفیای متفاوت، در سطوح مختلف و با راهبردهای گوناگون انجام گیرد. برای مثال، بازنگری را می توان به صورت کلی و نظری و بدون اشاره به نوع خاصی از کتابخانه انجام داد، مثلاً در مورد خط مشی و راهکارهای مجموعه سازی، در مورد فهرست نویسی و سازماندهی منابع در نظامیای کامپیوتری، یا در زمینه شیوه های جدید ارائه خدمات. بازنگری را نیز می توانیم به نوع خاصی از کتابخانه ها و یا حتی یک کتاب خاص محدود کنیم. در هر شکل، لازم است اصولی بر فرایند بازنگری حاکم باشد و این کار در یک چارچوب شناخته شده و مدون صورت گیرد تا نتیجه مطلوب حاصل شود. برخی از اصول بازنگری عبارتند از:

1. توجه به نیازهای اطلاعاتی کاربران نهایی به منزله اصل اول.
 2. به کارگیری روش تحلیل هزینه - کارایی به منزله اصل دوم.
 3. مدنظر داشتن متغیرهایی چون بودجه، کارکنان، زمان، نوع منابع اطلاعاتی.
 4. قبول این نکته که یک کتابخانه به تنهایی قادر به فراهم آوری همه منابع و برآوردن همه نیازها نیست.
 5. توجه به امکانات قابل دسترس در سایر کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی شهر، منطقه، کشور و جهان (اصل اشتراک منابع).
 6. آینده نگری میان مدت در زمینه روند تحول در کتابخانه ها و مراکز اسناد و به طور کلی تحول در دنیای اطلاعات.
 7. ارزیابی منظم کارکردها از نظر هماهنگی با استانداردهای جهانی.
- نقطه آغاز بازنگری می تواند با طرح یک یا چند سؤال شکل گیرد. در عین حال که این سؤالات

انعطاف پذیر بوده و محدودیتی در آنها نیست، اما باید با توجه به اصول فوق و در چارچوب مورد نظر کتابخانه مطرح شوند. برخی از سؤالهای ممکن عبارتند از:

۱. با توجه به شرایط جدید، آیا به این نتیجه رسیده‌ایم که برخی از کارکردهای کتابخانه نیاز به بازنگری دارند؟ به عبارت دیگر، آیا در خود آمادگی ذهنی برای انجام بازنگری ایجاد کرده‌ایم؟

۲. با توجه به شرایط جدید و تحول در امکانات و محیط اطلاعاتی، آیا روال فعلی امور کارایی لازم را دارد؟

۳. آیا ساختار فعلی کتابخانه را مناسب کارکردهای جدید آن می‌دانیم؟* برای مثال، آیا لازم می‌دانیم برخی بخشها را در هم ادغام کنیم؟

۴. آیا لازم است در هدفیای کتابخانه تجدیدنظر کنیم؟

۵. آیا تغییری در نوع استفاده کنندگان از کتابخانه صورت گرفته است؟

۶. با توجه به شرایط جدید، آیا استفاده کنندگان بالقوه‌ای هم برای کتابخانه‌ها وجود دارند؟ به عبارت دیگر آیا باید فقط به اعضای خود، خدمت ارائه دهیم یا کاربران دیگر هم مدنظر هستند؟

۷. آیا از تحولات جدید و تغییر وضع بیمناک هستیم، آنها را خارج از تواناییهای ذهنی و عملی خود می‌یابیم و در کل آنها را خطری برای خود و حرفه کتابداری می‌دانیم؟ یا برعکس، این تحولات را موجب تقویت و استحکام حرفه می‌پنداریم؟

۸. اصولاً آیا برنامه‌ای مدون برای پنج تا ده سال آینده کتابخانه خود تهیه کرده‌ایم؟ به عبارت کاملتر، آیا کتابخانه ما دارای برنامه استراتژیک می‌باشد؟

۹. با توجه به افزایش سریع مواد الکترونیکی و عدم انتشار برخی منابع به شکل چاپی، آیا خط مشی کنونی را پاسخگوی نیازها می‌دانیم؟ برای مثال، در چه موارد و تا چه میزان می‌توان به جای منابع چاپی، منابع الکترونیکی را تهیه نمود؟ به عبارت دیگر، با وجود منابع الکترونیکی، آیا باز هم لازم است شکل چاپی آنها نیز خریداری شود؟

۱۰. با توجه به کمبود بودجه، که اجتناب ناپذیر است، آیا نیازی به بازنگری در خط مشی مجموعه‌سازی و توجه به امکانات کتابخانه‌های دیگر و روی آوری به اشتراک منابع می‌بینیم؟

۱۱. آیا خدماتی که به مراجعان خود ارائه می‌دهیم، شکل و محتوایی سنتی دارند یا آنکه با توجه به امکانات جدید اداره می‌شوند؟

۱۲. آیا خدمات به شکل کنونی از نظر اقتصادی مقرون به صرفه هستند؟ یا آنکه می‌توان با

پرداخت هزینه کمتر به برخی مؤسسات اطلاع رسانی، همان خدمات را به مراجعان ارائه داد؟
۱۳. آیا در زمینه سازماندهی منابع کتابخانه، نیازی به بازنگری و استفاده از امکانات، نرم افزارها و شبکه‌ها می‌بینیم؟

۱۴. آیا نیازی به کاستن نیروی انسانی در بخشهای خدمات فنی و افزایش افراد در بخشهای خدماتی احساس می‌کنیم؟

۱۵. آیا نیازی به برنامه‌های آموزش ضمن خدمت کارکنان و کسب مهارتهای لازم برای سازگاری با شرایط جدید احساس می‌کنیم؟

این سؤالات تنها بخشی از زمینه‌ها را برای بازنگری نشان می‌دهد. نکته مهم آنکه هر کتابدار در هر سمتی و با هر سطح تحصیلی باید با مطرح ساختن سؤالاتی که در ذهن دارد در فرایند بازنگری شرکت کند. بنابراین نباید انتظار داشت که تنها شخص مدیر کتابخانه مسئول بازنگری است. نگاهی به نوشته‌های منتشره در این زمینه و بحثهایی که در گروههای مباحثه الکترونیکی (مثل Autocat, Pacs-L, Usmarc) صورت می‌گیرد نشان می‌دهد که آنهایی که به طرح مسائل بازنگری پرداخته‌اند اکثراً از کتابداران معمولی و شاغل در بخشهای کتابخانه می‌باشند.

نتیجه‌گیری و چند توصیه

فن‌آوری اطلاعات به عنوان یکی از بارزترین دستاوردهای بشری در عصر حاضر بر همه ابعاد و جنبه‌های زندگی اثر گذاشته و روزه‌روز بر شدت و دامنه این تأثیر افزوده می‌شود. کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی، به ویژه کتابخانه‌های تخصصی نیز تحت تأثیر این فن‌آوری به سرعت روبه تغییر و تحول هستند و به طور کلی می‌توان گفت که محیط اطلاعاتی به سرعت در حال دگرگونی است. کتابخانه‌ها را نمی‌توان و نباید به شکل سنتی اداره کرد. برآوردن نیازهای گوناگون کاربران و ارائه خدمات مطلوب مستلزم بازنگری در هدفها و کارکردهای کتابخانه است. از این رو، بازنگری و سازگار کردن کارکردهای کتابخانه با امکانات و شرایط جدید به عنوان یک ضرورت مطرح است. فرایند بازنگری باید با مشارکت همه کتابداران و در چارچوبی مشخص و با توجه به برخی اصول انجام گیرد تا نتیجه بخش باشد. مجموعه پرسشهایی که در ذهن کتابداران درباره اثربخشی هر یک از کارکردهای کتابخانه مطرح می‌شود نقطه آغاز بازنگریها است.

در عین حال، با استفاده از امکانات جدید می‌توان فرایند بازنگری را که لازم است امری

مستمر و مداوم باشد نهاده کرده، یعنی آن را در سطح یک سازمان و با توجه به ساختار و هدفهای آنها سازمان مطرح کرد. برای این منظور، می توان چند توصیه ارائه داد.

۱. ایجاد یک شبکه سراسری میان کتابخانه های سازمان برنامه و بودجه. برای تبادل اطلاعات و آگاهی از امکانات کل نظام کتابخانه های سازمان برنامه و بودجه در اختیار داشتن اطلاعات از امکانات سخت افزاری، نرم افزاری، و منابع اطلاعاتی برنامه ها و خدمات کتابخانه های مختلف سازمان یکی از ملزومات بازنگری است. به عبارت دیگر، همه کتابداران باید بدانند در کتابخانه ها چه صورت می گیرد.

۲. ایجاد یک نظام یا شبکه ویژه مثل تابلو اعلانات الکترونیکی^۱ و از جمله پست الکترونیکی برای ارتباط نزدیکتر و سریعتر میان کتابداران سازمان برنامه و بودجه و تبادل نظر در مورد کارکردها. در این زمینه، ایجاد یک گروه بحث الکترونیکی ویژه کتابخانه های تخصصی می تواند کتابداران کتابخانه های تخصصی دیگر را نیز تحت پوشش قرار دهد و گستردگی بیشتری به تبادل افکار بدهد. تا پیش از فراهم آوردن این گونه امکانات، می توان با تهیه و انتشار خبرنامه و برگزاری گردهماییها به تبادل افکار پرداخت.

۳. ایجاد دسترسی به شبکه جهانی اینترنت، از جمله گروههای بحث بین المللی و استفاده از نظرات رد و بدل شده میان کتابداران کشورهای دیگر به منظور باز شدن افق فکری در امر بازنگری. همچنین، دسترسی به نظام رایانه ای (سایتیهای موجود در اینترنت) مربوط به سایر کتابخانه های جهان و آگاهی از روال کار آنها می تواند ایده های جدیدی را در اختیار کتابداران ما قرار دهد.

۴. برقراری تماس منظم با مراجعان و اعضای کتابخانه برای آگاهی از نیازهای اطلاعاتی جدید آنها و سنجش عملکرد کتابخانه در ارائه خدمات به آنها. این اطلاعات زمینه های لازم برای بازنگری را مشخص می سازند.

۵. ارزشیابی منظم از کارکردهای کتابخانه و استفاده از نتایج آن در برنامه ریزیهای کوتاه مدت و بلندمدت.

۶. پیاده کردن استاندارد ایزو ۹۰۰۰ برای مدیریت و کنترل کیفی کارکردهای کتابخانه. از آنجا که این استاندارد همه کارکردهای کتابخانه و روال انجام امور را مدون و مکتوب می سازد،

1. Bulletin Board System (BBS)

می تواند ابزار مناسبی در خدمت بازرگاریا و ارزشیابی باشد. مطمئناً، شما هم با توجه به تجربه خود در یک یا چند بخش از کتابخانه سؤالیهای مشابهی در ذهن خود دارید. تشکر در این سؤالیها و یافتن پاسخ مناسب برای آنها می تواند زمینه نگارش مقاله ای را فراهم سازد تا فکر و ایده شما در آن زمینه مورد توجه دیگران قرار گیرد.

منابع و یادداشتها

۱. ناهید مرتضوی. اهمیت کتابخانه های اختصاصی در عصر اطلاعات. در: سومین همایش کتابداران سازمان برنامه و بودجه، تبریز، ۱۰ تا ۱۲ تیرماه ۱۳۷۶. تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، ۱۳۷۶. ص. ۲-۳۸.

۲. میترا عظیمی. مدیریت کتابخانه های تخصصی. در: سومین همایش کتابداران سازمان برنامه و بودجه، تبریز، ۱۰ تا ۱۲ تیرماه ۱۳۷۶. تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، ۱۳۷۶. ص. ۳-۴۸.

۳. زهره صادق صمیمی. تکنولوژیهای نوین اطلاعاتی و وظایف کتابداران. در: دومین سمینار کتابداران سازمان برنامه و بودجه، کرمان، ۲۴ تا ۲۶ اردیبهشت ۱۳۷۵. تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، ۱۳۷۵. ص. ۸۵-۸.